

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ
ОКУУ-ИЛИМИЙ-ӨНДҮРҮШТҮК КОМПЛЕКСИ
К.Ш.ТОКТОМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш К.08.17.564

Кол жазма укугунда
УДК: 338.43(575.2)

ИСМАНАЛИЕВ КУРМАНБЕК ИСКАНДАРОВИЧ

**ЕВРАЗИЯЛЫК ЭКОНОМИКАЛЫК БИРИМДИК ШАРТЫНДА АГРО ӨНӨР
ЖАЙ КОМПЛЕКСИНИН ӨНҮГҮҮСҮНҮН ЭКОНОМИКАЛЫК
КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА БАШКАРУУ МЕХАНИЗМДЕРИ**

Адистиги 08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Жалал-абад- 2019

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин “Бизнес жана менеджмент” факультетинин “Финансы жана банк иши” кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: экономика илимдеринин доктору, доцент
Кулуева Чинара Раимкуловна

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
Тургунбаев Жусуп Тургунбаевич

экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Пулатова Гулнара Тулановна

Жетектөөчү мекеме: С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин «Экономика жана бухгалтердик эсеп» кафедрасы

Диссертацияны коргоо К.Ш.Токтомаев атындагы Эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик университетинин, Тажик улуттук университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча К.08.17.564 диссертациялык кеңешинин отурумунда 2019-жылдын 19-апрелинде саат 15.00дө болот. Дареги: Кыргыз Республикасы, 715613 Жалал-абад шаары, Жеңи-Жок проспектиси, 30.

Диссертациянын кол жазмасы менен К.Ш.Токтомаев атындагы Эл аралык университетинин илимий китепканасынан, дареги 715613 Жалал-абад шаары, Спутник кичи району, Жеңи-Жок проспектиси, 30 жана Ош мамлекеттик университетинин илимий китепканасынан танышууга болот, дареги 723500, Ош шаары, Ленин көчөсү 331.

Автореферат 2019-жылдын 19-мартында таркатылды.

К.08.17.564 диссертациялык кеңешинин
окумуштуу катчысы, экономика
илимдеринин доктору, доцент:

Маткеримова А.М.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманы изилдөөнүн актуалдуулугу. Өлкөнүн экономикасындагы улуттук агроөнөр жай секторун калыптандыруу негизинен рыноктук мамилелер шартында же азыркы Евразиялык экономикалык биримдигинде айыл чарбаны адаптациялоо жана өнүктүрүү боюнча маанилүү социалдык-экономикалык маселелерди чечүүгө багытталган механизмдерди жөнгө салууга туура келет. Рыноктук мамилелерге эң алгачкы өтүп жаткандагы Жер реформасы күткөн жыйынтыкты берген жок, тескерисинче өзү менен кошо бир катар көйгөйлөрдү ала келди, анын кесепеттери бүгүнкү күнгө чейин Кыргызстандын региондорунун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизип келүүдө. Анын менен катар республикада бир нече жолу жүргүзүлгөн агрардык реформалар дагы алардын өз ара кызматташуусунун ийгиликсиздигин көрсөттү. 1990-2004-жылдар аралыгындагы окуялардын хронологиясы, тагыраагы рыноктук мамилелердин жаралуу мезгили көрсөткөндөй постсоветтик мейкиндиктеги башка өлкөлөр сыяктуу эле Кыргызстанда дагы жакшы иштелип чыкпаган укуктук базанын, мамлекет тарабынан эффективдүү колдоонун жоктугунан улам айыл аймактарында терең социалдык кризис пайда болуп, айыл чарба өндүрүшү чачырандыга айланды.

Заманбап айыл чарбасы, агро өнөржай комплекси бюджеттик каражаттардын курч жетишсиздиги, инвестициялык жана керектөөчүлүк активдүүлүктүн төмөндөшү, айыл чарба жана кайра иштетилген продукцияларды экспорттоо боюнча жаңы талаптардын жана жоболордун киргизилиши сыяктуу Евразиялык экономикалык биримдиктеги Кыргызстандын мүчөлүгү менен байланышкан жаңы экономикалык көйгөйлөр менен кагылышууда. Агрардык сектордогу мурдагы мезгилден бери техникалык жактан камсыз болуунун алсыздыгы, технологиядан артта калуу, айыл чарба товар өндүрүүчүлөрдүн кирешесинин деңгээлинин аздыгы, атаандаштык деңгээлдин төмөндүгү, чек ара аймактарындагы жана айыл жергелериндеги социалдык шарттардын жетишсиздиги сыяктуу чечилбей келген суроолордун топтолуп калышы кырдаалды тереңдештирүүдө.

Евразиялык экономикалык биримдик шартында агрардык секторду башкаруунун заманбап шарттагы механизмдери айыл чарбасынын социалдык-экономикалык өсүүсүнүн бардык булактарынын мобилдүүлүгүн, пайда болгон элементтердин сапаттык жана сандык тең салмактуулугун, максаттуу багытталуусун аныктоонун негизинде тургузулган ар тараптуу негиздөөнү талап кылууда. Бул деген, бүгүнкү күндө дүйнөлүк экономикадагы учурдагы динамиканын өзгөрүүсүндө Кыргыз Республикасы жана анын региондору регионалдык жана эл аралык деңгээлдеги интеграцияга умтулуп жаткандыгын түшүндүрөт.

Экономикалык интеграция теориясынын калыптануусуна жана өнүгүүсүнө салым кошкон чет өлкөлүк окумуштуулардын арасынан М.Алл, Б.Баласс, А.Маршалл, Ф.Махлуп, Г.Мюрдаль, Ю.Ростоу, А.Спинелл, Я.Тинберген, Э.Хекшер жана башкалардын эмгектерин белгилөөгө болот.

Агрардык чөйрөдөгү регионалдык экономикалык интеграциялоонун өнүгүү көйгөйлөрү постсоветтик мейкиндиктеги төмөнкү окумуштуулардын эмгектеринде изилденген: Аварской Н.Д., Алтухов А.И., Бажан А.И., Вельской В.И., Боев В.Р., Бородин К.Г., Винокуров Е.Ю., Геец В.М., Герман Е.И., Гусаков В.Г., Егорова Е.А., Ильиной З.М., Илюхиной Р.В., Калиев Г.А., Киселев С.В., Клюкач В.А., Крылатых

Э.Н., Либман А.М., Маслова В.В., Молдашев А.Б., Назаренко В.И., Пантелеева О.И., Папцов А.Г., Петриков А.В., Серков А.Ф., Стратан А.Н, Таран В.В., Тарасов В.И., Ткач А.В., Толмачева И., Ушачев И.Г., Хасбулатов Р.И., Черняков Б.А. ж.б.

Агро өнөржай, айыл чарбасынын өнүгүү теориясына жана методологиясына чоң салым кошкон ата-мекендик окумуштууларга Койчуев Т.К., Омурзаков А.О., Балбаков М.Б., Купуев П.К., Абдымаликов К.А., Зулпукаров А.З., Токтомаматов К.Ш., Джайылов Дж. С., Тургунбаев Ж.Т., Ишенов Б.Ч., Омурзаков С.А. жана башкаларды кошууга болот.

Аны менен бирге бардык эмгектердин изилдөө объектилери, кээ бирлерин эске албаганда, бажы союзунун жана соода жүргүзүүнүн эркин экономикалык зонасынын интеграциялык форматынын чегинен чыккан эмес. Азыркы Евразиялык экономикалык биримдиктин мамлекеттеринин регионалдык экономикалык интеграциялоо процессинин динамикалык өсүүсүндө, анын ичинде Кыргыз Республикасынын агро өнөржай комплексинин чөйрөлөрүндө бир катар көйгөйлөр бар экендигин жана алар толуктоого муктаж экендигин изилдөө тастыктады.

Бул көйгөйлөрдүн азыркы күнгө чейин алсыз изилдениши жана кабыл алынган программаларда, нормативдик-укуктук документтерде өзүнүн маанилүү ордун таба албагандыгы көптөгөн ата-мекендик жана чет өлкөлүк окумуштууларды толкундатууда, аны тандалып алынган изилдөөнүн темасынын актуалдуугу аныктады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар, негизги илимий-изилдөө иштер менен байланышы. Диссертациялык иштин темасы “2013-2017-жылдар аралыгында Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүүсүнүн Улуттук стратегиясы”, “Регионалдык өнүгүүнүн өсүү точкасы”, “2019-2023-жылдарга карата региондорду өнүктүрүү жана экономиканы санариптештирүү боюнча концепциясы” аттуу мамлекеттик программалар, ошондой эле Ош мамлекеттик университетинин “Финансы жана банк иши” кафедрасынын “Рыноктук шартта каржы-кредиттик саясаттын абалы” аттуу илимий изилдөө багыты менен байланышкан.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп Евразиялык экономикалык биримдик шартында улуттук экономикадагы айыл чарба продукцияларынын негизги түрдөрүн ири өндүрүүчүлөр катары Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын мамлекеттик башкаруу механизмдерин өркүндөтүү жана агро өнөржай комплексиндеги экономикалык көйгөйлөрдү чечүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу эсептелет.

Аталган максатка ылайыктуу төмөнкүдөй маселелер коюлган:

- Евразиялык экономикалык биримдик шартында айыл чарба тармактарын жана ата-мекендик агрардык өндүрүүчүлөрдү мамлекет тарабынан колдоонун зарылдыгынын жана башкаруу механизмдеринин теоретикалык негиздерин жалпылоо жана негиздөө;

- чарбалашуунун жаңы өз ара шериктештик шартында чет өлкөлүк жана ата-мекендик тажрыйбалардын негизинде агро өнөржай комплекс системасындагы башкаруу механизмдердин мазмунун жана структурасын толуктоо жана ачып берүү;

- агро өнөр жай комплексинин өнүгүүсүнө тоскоол болгон экономикалык көйгөйлөрдү жана себептерди аныктоо, ошондой эле Евразиялык экономикалык

биримдиктин шартында SWOT-анализ усулу менен аларды өркүндөтүүнүн негизги багыттарын негиздөө;

- алдыңкы тажрыйбаларды жана жаңы илимий жетишкендиктерди колдонуунун негизинде атаандаштык жөндөмдүүлүктү жана эмгек өндүрүмдүүлүктү жогорулатуу, айыл аймактарын, региондорду өнүктүрүү боюнча иш-чараларды сунуштоо жана агрардык секторду санариптештирүү зарылдыгын экономикалык негиздөө;

- айыл чарба тармактарындагы өнүгүү факторлорду, тенденцияларды жана объективдүү мыйзам ченемдүүлүктөрдү эсепке алуу менен башкаруу механизмдерин тактоо;

- Евразиялык экономикалык биримдик шартында агрардык секторду башкаруунун каржы-кредиттик жана баа механизмдерин колдонуунун жана көмөк көрсөтүүнүн негизинде Кыргызстанда айыл чарбасын реформалоого баа берүү;

- Евразиялык экономикалык биримдик шартында Кыргызстандын региондорундагы агро өнөр-жай комплексин мамлекет тарабынан жөнгө салуунун жана башкаруунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдерин аныктоо;

- Евразиялык экономикалык биримдик шартында Кыргыз Республикасынын азык-түлүгүн камсыз кылуу программасын жүзөгө ашыруу жана региондорду өнүктүрүүнүн Улуттук Концепциясын эске алып перспективалуу параметрлерди негиздөө менен ата-мекендик агро өнөр жай комплексин мамлекет тарабынан жөнгө салуунун жана башкаруунун моделин иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын илимий жаңылыгы болуп Евразиялык экономикалык биримдигиндеги шериктеш-өлкөлөрдүн талаптарын эсепке алуу менен ата-мекендик агро өнөржай комплексинин өнүгүүсүндөгү көйгөйлөрдү чечүүнү рынок жана мамлекет тарабынан жөнгө салуунун жана башкаруунун механизмдеринин теоретикалык негизделиши эсептелет.

Изилдөө жараянында төмөнкүдөй илимий жаңылыктар алынды:

- Евразиялык экономикалык биримдик шартында айыл чарба тармактарын жана ата-мекендик агрардык өндүрүүчүлөрдү мамлекет тарабынан колдоонун зарылдыгынын жана башкаруу механизмдеринин теоретикалык негиздери жалпыланды жана негизделди;

- чет өлкөлүк жана ата-мекендик тажрыйбаларга негизделип чарбалашуунун жаңы өз ара шериктештик шартында агро өнөржай комплекс системасындагы башкаруу механизмдердин мазмуну жана структурасы толукталды жана ачып берилди;

- агро өнөр жай комплексинин өнүгүүсүнө тоскоол болгон экономикалык көйгөйлөр жана себептер аныкталды, ошондой эле Евразиялык экономикалык биримдиктин шартында SWOT-анализ усулунун негизинде аларды өркүндөтүүнүн негизги багыттарын негизделди;

- айыл чарба тармактарындагы өнүгүү факторлорду, тенденцияларды жана объективдүү мыйзам ченемдүүлүктөрдү эсепке алуу менен башкаруу механизмери такталды;

- Евразиялык экономикалык биримдик шартында агрардык секторду башкаруунун каржы-кредиттик жана баа механизмдерин колдонуунун жана колдоонун негизинде Кыргызстанда айыл чарбасын реформалоого баа берилди;

- Евразиялык экономикалык биримдик шартында Кыргызстандын региондорундагы агро өнөржай комплексин мамлекет тарабынан жөнгө салуунун жана башкаруунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдерин өркүндөтүүнүн зарылдыгы аныкталды;

- алдыңкы тажрыйбаларды жана жаңы илимий жетишкендиктерди колдонуунун негизинде атаандаштык жөндөмдүүлүктү жана эмгек өндүрүмдүүлүктү жогорулатуу, айыл аймактарын, региондорду өнүктүрүү боюнча иш-чаралар сунушталды жана агрардык секторду санариптештирүүнүн зарылдыгы негизделди;

- Евразиялык экономикалык биримдик шартында Кыргыз Республикасынын азык-түлүгүн камсыз кылуу программасын жүзөгө ашыруу жана региондорду өнүктүрүүнүн Улуттук Концепциясын эсепке алуу менен перспективалуу параметрлерди негиздөө менен ата-мекендик агро өнөржай комплексин мамлекет тарабынан жөнгө салуунун жана башкаруунун модели иштелип чыкты жана сунушталды.

Иштин теоретикалык жана практикалык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн теоретикалык маанилүүлүгү болуп кооперациялардын жана интеграциялардын регионалдык аспектилери эсепке алууда, агрардык рынокту калыптандырууда мамлекеттик башкаруунун, өзүн-өзү башкаруунун жана кайра пайда болгон структуралардын өз ара байланышынын оптималдуу өнүгүүсүн эске алуу менен агро өнөржай комплексинин башкаруу механизмдерин өркүндөтүү боюнча чечим кабыл алуунун методикасына жана методологиясына тактоо киргизүү эсептелинет.

Негизги теоретикалык жоболорду жана методикалык иштелмелерди колдонуу республиканын региондорундагы агрардык өндүрүштүн туруктуу жана эффективдүү өнүгүүсүнө таасир этүүчү механизмдердин деңгээлин жогорулатууга көмөк көрсөтөт, ошондой эле айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүн колдоонун экономикалык механизмдердин шаймандарын жана рычактарын рационалдуу колдонуунун негизинде чарбалашуунун жана башкаруунун бир топ эффективдүү системасын түзүүгө мүмкүнчүлүк жаратып берет. Изилдөөнүн материалдарын “Улуттук экономика”, “Ишканалар экономикасы” сыяктуу бир катар экономикалык дисциплиналарды окутууда киргизүүгө болот.

Автор тарабынан алынган изилдөөнүн жыйынтыктары узак мөөнөттүү перспективада Кыргызстандын региондорундагы агро өнөржай өндүрүшүнүн өнүгүү концепциясын иштеп чыгууда негиз катары кызмат өтөшү мүмкүн. Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча кепилдемелер жана сунуштар даярдалып Ош облусунун айыл чарба бөлүмүнө берилди, алар айыл чарба ишканаларынын ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатууда колдонулат.

Коргоого алып чыга турган негизги жоболор төмөнкүлөр:

-Евразиялык экономикалык биримдик шартында агрардык өндүрүүчүлөрдү мамлекет тарабынан колдоонун жана башкаруунун негизги механизмдердин теоретикалык жалпыланышы жана негизделиши;

-ата-мекендик агро өнөр жай комплекстерин башкаруу механизмдеринин мазмунун жана структурасын толуктоо жана ачып берүү үчүн комплекстүү изилдөө жүргүзүлүшү;

- агро өнөр жай комплексинин өнүгүүсүнө тоскоол болгон экономикалык көйгөйлөрдүн жана себептердин аныкталышы жана аны өркүндөтүүнүн негизги багыттарынын иштелип чыгышы;

- айыл чарба тармактарындагы өнүгүү факторлорду, тенденцияларды жана объективдүү мыйзам ченемдүүлүктөрдү эсепке алуу менен башкаруу механизмдеринин такталышы;

- Евразиялык экономикалык биримдик шартында агрардык секторду колдоонун жана башкаруунун каржы-кредиттик жана баа механизмдерин колдонуунун негизинде ата-мекендик айыл чарбасын реформалоого баа берилиши;

- уюштуруучулук-экономикалык механизмдерди эсепке алуу менен Кыргызстандын региондорундагы агро өнөр-жай комплексин мамлекет тарабынан жөнгө салуунун жана башкаруунун өркүндөтүү мүмкүнчүлүгүнүн аныкталышы;

- айыл аймактарды, региондорду бирдей тең өнүктүрүү максатында алдыңкы техникаларды жана жаңы илимий жетишкендиктерди колдонуунун негизинде айыл чарбасына жана агрардык сектордо санариптештирүү жүргүзүү зарылдыгынын негизделиши;

- Евразиялык экономикалык биримдик шартында перспективалуу параметрлерди негиздөө менен ата-мекендик агро өнөр жай комплексин мамлекет тарабынан жөнгө салуунун жана башкаруунун моделинин сунушталышы.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы. Диссертациялык иштин негизги жоболору төмөнкү жергиликтүү жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда жана семинарларда каралып, баяндама жасалган: «Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита» аттуу 4-Эл аралык илимий практикалык конференция (Душанбе, 19-20 - май 2017-ж), «Актуальные вопросы современной науки» аттуу 3-Эл аралык илимий-практикалык конференция (Казань, 4-ноябрь 2017-ж), «Наука и образование в XXI веке» аттуу 2-Эл аралык илимий-практикалык конференция (Астана, 2018-ж), Эл аралык илимий-практикалык конференция (Жалал-абад 2018-ж), “Совершенствование бухгалтерского учета, анализа и аудита в условиях глобализации экономики: теория, практика, перспективы” аттуу Эл аралык илимий пратикалык конференция (Ташкент, декабрь, 2018-ж) .

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук чагылдырылышы. Диссертациянын негизги жоболору тандалып алынган тема боюнча Кыргыз Республикасынын, Россия Федерациясынын, Татарстан Республикасынын, Казахстандын жана Тажик Республикасынын ар түрдүү илимий жана мезгилдүү басмаларында 21 макалада чагылдырылган. Илимий эмгектер өзүнө 1 монографияны, 20 илимий макаланы камтыйт, алар Кыргыз Республикасынын Жогорку Аттестациялык Комиссиясы сунуштаган, ошондой эле импакт-фактор менен РИНЦке кирген журналдарда жарык көргөн.

Диссертациянын көлөмү жана структурасы. Диссертациялык иш 188 бетте чагылдырылып, киришүүдөн, үч баптан, корунтундудан, адабияттардын тизмегинен жана тиркемелерден турат, ошондой эле өзүнө 32 таблицаны, 10 сүрөттү жана 10 схеманы камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманы изилдөөнүн актуалдуулугу, теоретикалык жана практикалык маанилүүлүгү негизделди, изилдөөдөгү көйгөйлөрдүн иштелип чыгуу деңгээли мүнөздөлдү, изилдөө жүргүзүүнүн теоретикалык жана усилияттык негиздери көрсөтүлдү, диссертанттын жеке салымы, жүргүзүлгөн изилдөөнүн практикалык, экономикалык маанилүүлүгү жана илимий жаңылыгы ачып берилди.

Биринчи бап “Евразиялык экономикалык биримдик шартында агро өнөржай комплексин өнүктүрүүнүн теоретикалык-методологиялык аспектилерин” деп аталып, бул бап Евразиялык экономикалык биримдик шартында агро өнөржай комплексин өнүктүрүүнүн теоретикалык-методологиялык аспектилерин негиздөөгө арналган, ал жерде рынок шартындагы агро өнөржай комплексин башкаруунун маңызы, принциптери жана объективдүү зарылдыгы, Евразиялык экономикалык биримдиктин өнөктөштүк шартындагы агрардык өндүрүштү башкаруунун рационалдуу механизмдерин жана системаларын калыптандыруу, экономиканын агрардык секторундагы заманбап көйгөйлөрү, ошондой эле агрардык реформалардын кесепеттери жана аларды башкаруунун механизмдери каралган.

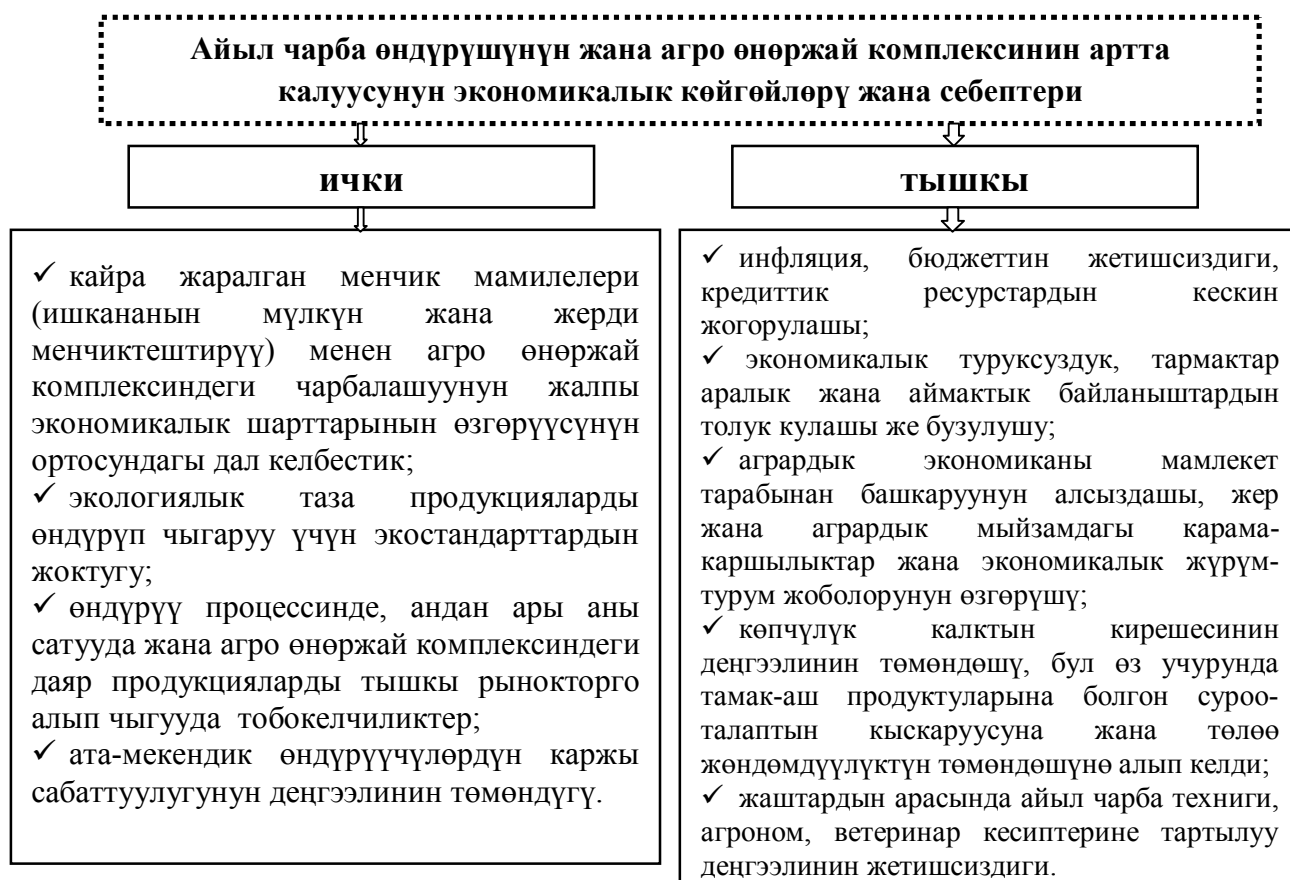
Заманбап агрардык сектор- бул айыл чарбаны, айыл чарба өндүрүшүндөгү тейлөө тармактарын жана айыл чарба продукцияларды кайра иштетүү, транспорттоо, даярдоо, сактоо жана аны акыркы керектөөчүгө жеткирип берүү менен алектенген өндүрүштүн тармактарын өзүнө камтыган экономиканын тармактарынын бүтүндүгү.

Агрардык сектордун заманбап ролу ар түрдүү көз караш менен, баарынан мурда, экономикалык, социалдык, экологиялык жана саясий көз караш менен каралат, аны менен бирге өзүнө коомдук өндүрүштүн аныкталган 3 чөйрөсүн өзүнө камтыган подсистеманы камтыйт: - айыл чарбасын өндүрүштүк-техникалык жактан тейлеген жана агро өнөржай комплексинин бардык чөйрөлөрү үчүн өнөржай каражаттарын өндүрүү өндүрүшү менен алектенген тармактардын тайпасы; - түздөн-түз айыл чарбасы өзү; - айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү, сактоо, даярдоо жана аларды кайра иштелип чыккан же жаңы түрүндө колдонууга жеткирип берүү менен алектенген тармактар.

Агрардык секторду, азык-түлүк рыногун башкаруунун теориясы көптөгөн окумуштуулар тарабынан кеңири изилденген, бирок бул изилдөөгө Н.Д.Кондратьев өзүнүн чоң салымын кошкон. Ал рыноктук тербелүүнү теңдештирүү боюнча мамлекет тарабынан мүмкүн болгон иш-чаралардын жана тиешелүү соода айлануулардын жана кыска мөөнөттүү, орто мөөнөттүү, узак мөөнөттүү толкундардын, рыноктун конъюнктуралык өзгөрүүлөрдүн теоретикалык негиздерин иштеп чыккан. Азык-түлүк комплексинин орду жана ага башка чарбалык тармактардын таасир этүү мүмкүнчүлүгү В. Леонтьев тарабынан иштелип чыккан тармактар аралык баланстарды колдонуу менен структуралык саясаттын алкагындагы изилденген. Анын негизинде агрардык продукцияларды өндүрүүнү байкоо жана көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгү менен продукталык вертикалдар иштелип чыгууда.

Айыл чарбасын, ата-мекендик товар өндүрүүчүлөрдү мамлекет тарабынан колдоонун негизги багыттарынын бири катарында агрардык протекционизм кызмат өтөйт, биздин учурда ал төмөнкүдөй өндүрүштүн эң мыкты шарттарына негизделиши керек: табияттын шарттары, нормативдик-укуктук, уюштуруучулук-экономикалык, кадрдык механизмдер, материалдык-техникалык база, ошондой эле өнүккөн соода сатык-логистикалык инфраструктура, бул өз кезегинде экспорттоочу өлкөлөр менен түздөн-түз атаандаш болууга мүмкүнчүлүк берет.

Агрардык өндүрүштүн заманбап абалынын бардык көйгөйлөрүнүн жана себептеринин бүтүндүгүн эки тайпага бөлүүгө болот: ички жана тышкы (сүрөт 1.). Евразиялык экономикалык биримдик шартында агрардык рынок улуттук жана регионалдык адистештирүүнү тереңдетүүнү, өз ара пайда болуучу капиталдарды кеңейтүүнү, өндүрүштүк кооперацияларды өнүктүрүүнү, жогорку технологиялуу чөйрөлөр менен кызматташууну иштеп чыгууну талап кылат. Ошондой эле Евразиялык экономикалык биримдиктеги өлкөлөрдүн агро өнөржай комплексин мамлекет тарабынан башкаруу системасы ар кандай атаандаштык шарттарды мамлекет тарабынан колдоо, башкаруучулук иш-чараларды координациялоого жана синхронизациялоо жетишүү үчүн макулдашылган агро өнөржай саясатын талап кылат. Ушул максатта “жол картасы” иштелип чыккан, ал жерде 181 иш чара аныкталып, анын ичинен 54 иш-чара Кыргыз Республикасынын улуттук мыйзамын Евразиялык экономикалык биримдиктин укуктук-нормативдик документтерине ыңгайлаштыруу менен байланышкан.

Булак: автор тарабынан түзүлдү

Сүрөт 1. Кыргыз Республикасынын айыл чарба өндүрүшүнүн артта калуусунун экономикалык көйгөйлөрү жана себептери

“Жол картасы” 10 бөлүмдөн турат: 1- бажыны тескөө-башкаруу; 2-Кыргыз Республикасындагы техникалык айыл-чарба өндүрүшүн тескөө-башкаруу; 3-техникалык жөнгө салуу; 4-транспорт жана инфраструктура; 5-бажыдагы тарифтик жана тарифтик эмес жөнгө салуу; 6-атайын коргонуучу, демпингге каршы жана компенсациялык иш-чараларды колдонуу; 7- соода-сатык саясаты; 8-каржы саясаты; 9-статистика; 10-инфраструктураны өнүктүрүү боюнча жана башка иш чаралар. Кыргыз Республикасында жогоруда айтылган талаптарды сактоо экономикалык жана азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылууга, экономикалык, саясий жана социалдык туруктуулукка жетишүүгө, улуттук деңгээлдеги атаандаштык артыкчылыкты камсыз кылууга багытталган.

Кыргызстандын агрардык сектору ата-мекендик айыл чарбасындагы көптөгөн чечилбеген көйгөйлөрдүн борборунда турат, ошондуктан бир калыптуу эмес өнүгүү тенденциясына ээ (табл.1.).

Таблица 1. – Кыргызстандын ички дүң продуктусунун (ИДП) жалпы көлөмүндөгү айыл чарбанын салыштырмалуу салмагы

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	1995	2000	2008	2013	2015	2017
ИДП, млн. сом	16 145,1	65 357,9	185 013,6	355294,8	430489,4	520958,6
Айыл чарбасынын, аңчылык жана токой чарбасынын ИДПсы, млн. сом	6 554,9	22 334,9	47 799,6	171695,6	196936,3	207378,4
Айыл чарбасынын, аңчылык жана токой чарбасынын салыштырмалуу салмагы, %	40,6	34,2	25,8	48,3	45,7	39,8

Булак: КР УСК 2005-2018-жылдарга карата маалыматтары

Изилдөөдө мамлекеттик түз башкаруу усулу, башкача айтканда агрардык сектордун структураларына мамлекеттик башкаруунун бөлүштүрүүчүлүк функциялары аркылуу таасир этүү зарылдыгы далилденди, бул биринчиден, бюджеттик же бюджеттик эмес фонддордон дотация, субсидия түрүндө фермердик чарбаларды, региондорду, тармактарды кайтарымсыз максаттуу каржылоо; экинчиден, фермер жана дыйкан чарбаларга жеңилдетилген насыяларды берүү; үчүнчүдөн, аз рентабелдүү тармактарды инвестициялоо; төртүнчүдөн, өзүнчө тармактарга, жеке дыйкан чарбаларга төмөн баадагы товарларды жана тейлөөлөрдү берүү менен колдоо көрсөтүү жолдор аркылуу Евразиялык экономикалык биримдик шартында агрардык секторлорду мамлекеттик башкаруу теориясынын зарылдыгын дагы бир жолу аныктады.

Экинчи бап “Агро өнөржай комплексинин заманбап абалы жана Евразиялык экономикалык биримдик шартында анын өнүгүү тенденциясы” деп аталып, анда Кыргызстандын Евразиялык экономикалык биримдикке кирүү алдындагы жана киргенден кийинки экономикалык көрсөткүчтөрү, Кыргызстандын улуттук экономикасындагы агрардык сектордун абалы изилденди, агро өнөржай комплексинин өнүгүүсүнө диагностика жүргүзүлдү, агро өнөржай комплексинин айыл чарба техникалары жана шаймандары менен камсыз болушунун абалына баа берилди, Евразиялык экономикалык биримдик шартында агро өнөржай комплексин мамлекет тарабынан колдоонун каржы-кредиттик механизмдери аныкталды.

Кыргыз Республикасы 2015-жылдын 2-жарымында Евразиялык экономикалык биримдигине мүчө катары кирген бешинчи өлкө болду жана өзүнүн экономикасын

кайра багыт алууга, Евразиялык интеграцияга адаптация болуу үчүн жетишээрлик убакытты талап кылуучу ата-мекендик агрардык секторду жана өндүрүштүк индустрияны кайра жаратууга мүмкүнчүлүк алды.

2018-жылдын 1-январына карата республикада айыл, токой чарба жана балыкчылык тармактарында 429,3 миңден ашык иштеп жаткан чарбалык субъектилер катталган, анын ичинен 428,7 миң чарбалык субъект, башкача айтканда 99,8 пайызы дыйкан (фермердик) чарбаларга, 328 бирдик –кыскаруу тенденциясына ээ болгон, айыл чарба кооперативдерине, 460 бирдик – айыл чарба өндүрүшү менен алектенүүчү, жамааттык чарбаларга туура келет. Чарбалык субъектилердин маанилүү бөлүгү Ош облусуна – 116,5 миң (27,1%), Жалал-абад облусуна – 98,8 миң (23,0%) жана Чүй облусуна – 65,6 миң (15,3%) туура келет.

Таблица 2.–Кыргыз Республикасынын аймактары боюнча айыл чарба тармагындагы ИДПнын көлөмүнүн салыштырмалуу салмагы (млн.сом, % менен)

Аймактар	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кыргыз Республикасы	149003,4	167092,3	167897,9	191188,9	192242,7	192620,4	203234,9
% менен	100	100	100	100	100	100	100
Баткен	12737	15028,2	14030,4	16353,3	14694,2	14019,7	14210,3
жалпы көлөмгө карата % менен	8,5	9,0	8,4	8,6	7,6	7,3	7,0
Жалал-Абад	27739,0	31632,4	31368,2	38522,3	38770,6	37427,7	39181,7
жалпы көлөмгө карата % менен	18,6	18,9	18,7	20,1	20,2	19,4	19,3
Ыссык-Көл	17663,4	20773,9	19525,2	24081,0	21259,4	21438,1	25464,0
жалпы көлөмгө карата % менен	11,9	12,4	11,6	12,6	11,1	11,1	12,5
Нарын	10753,6	12207,9	12515,5	12993,8	13843,5	13860,3	13534,7
жалпы көлөмгө карата % менен	7,2	7,3	7,5	6,8	7,2	7,2	6,7
Ош	29598,8	33289,8	31439,8	34752,1	35447,8	36772,4	39343,7
жалпы көлөмгө карата % менен	19,9	19,9	18,7	18,2	18,4	19,1	19,4
Талас	11594,2	14525,4	17939,7	20256,6	17203,2	17241,3	19049,0
жалпы көлөмгө карата % менен	7,8	8,7	10,7	10,6	8,9	9,0	9,4
Чүй	38003,1	38692,1	40297,1	43332,3	50073,0	50810,1	51318,4
жалпы көлөмгө карата % менен	25,5	23,2	24,0	22,7	26,0	26,4	25,3
Бишкек шаары	236,5	237,8	186,3	193,2	182,1	181,5	219,6
жалпы көлөмгө карата % менен	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Ош шаары	677,6	704,7	639,8	704,3	768,6	869,2	913,5
жалпы көлөмгө карата % менен	0,05	0,04	0,04	0,04	0,04	0,05	0,05

Булак: 2012-2018-жылдарга карата “Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы” басылмасынын негизинде автор тарабынан эсептелди.

2-таблицада көрүнүп тургандай, жалпысынан Кыргыз Республикасы боюнча айыл чарба продукцияларын өндүрүүнүн өсүү тенденциясы сакталууда. Аны менен катар, каралып жаткан аралыкта Кыргыз Республикасы жана Ош облусу боюнча айыл чарба продукцияларын өндүрүүнүн көлөмүнүн индексинин маалыматтары көрсөткөндөй, Евразиялык экономикалык биримдикке киргенге чейин айыл чарба

продукцияларын өндүрүү боюнча пландуу иш-чаралардын жоктугунан улам тармактардагы өнүгүүнүн кээ бир секирик түрүндө сакталгандыгын байкоого болот (сүрөт 2.). Бирок жашоодогу практика көрсөткөндөй, Кыргызстандын Биримдиктин курамына кириши айыл чарба продукция өндүрүүчүлөрдүн татаал абалдан чыгуусуна, “кийинки жылы эмне эгүү керек?” же “айыл чарба продукцияларынын кайсы түрүн өндүрүү жана сатуу оңой?” деген суроолоруна азырынча конкреттүү жоопторду бере элек. Импорт алмашуучу жана экспортко багытталган тармактарды мамлекет тарабынан колдоо жана башкаруу, объективдүү чечимдерди кабыл алуу талап кылынууда. Аталган учурда, каралып жаткан региондордун арасынан бир топ атаандаштыкка жөндөмдүү болуп Ош облусу эсептелинет, ал жерде башка аймактардын агрардык секторлорунун өнүгүү тенденциясына салыштырмалуу азык-түлүктү камсыз планы бир топ жакшы деңгээлге коюлган.

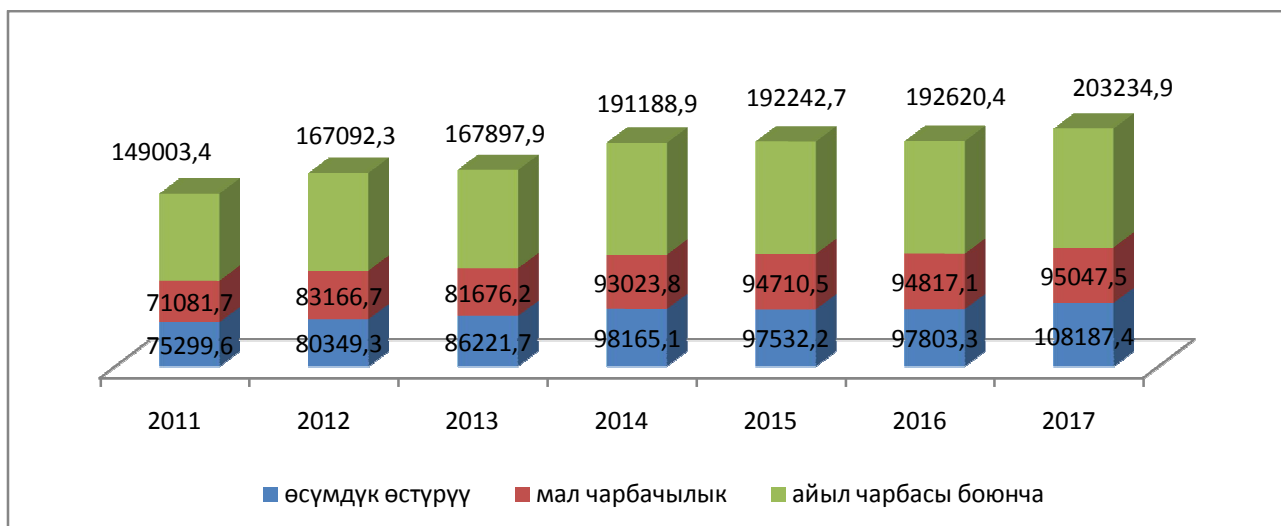

Булак: 2012-2018-жылдарга карата “Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы” УСК басылмасы

Сүрөт 2. 2010-2017-жылдарга карата Кыргыз Республикасы жана Ош облусу боюнча айыл чарба продукцияларынын көлөмүнүн индекси (мурдагы жылга карата % менен)

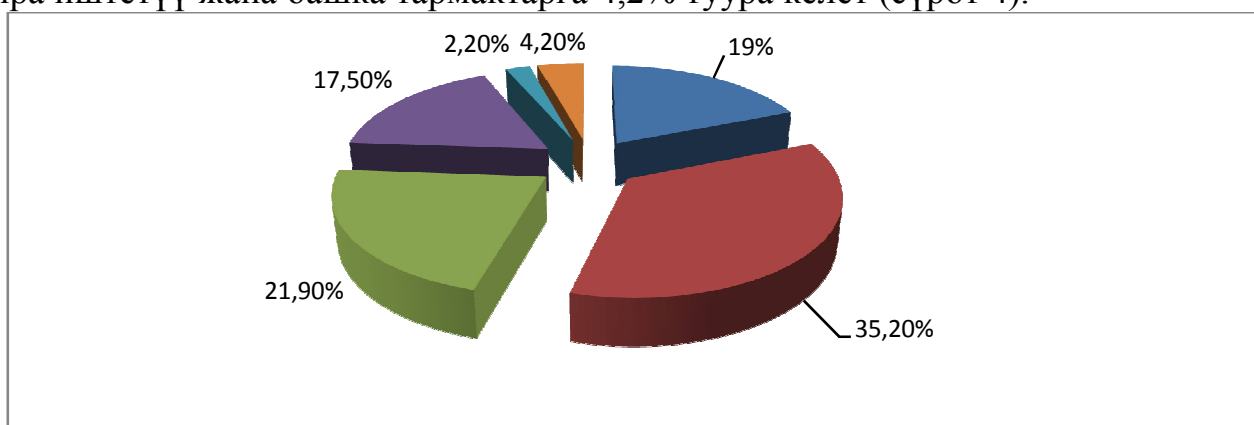
Кыргызстанда өндүрүлгөн айыл чарба продукцияларынын 80,7 пайызга жакыны кайра иштелбеген, чийки зат түрүндө сатылат, ал эми даяр продукция атаандаштык жөндөмдүүлүктүн алсыз деңгээлинде сакталып келүүдө. 2018-жылдын башына карата мамлекеттик жана жамааттык ишканалардын үлүшү өзгөрүлгөн эмес, 2 пайызга жакынды түзгөн, өсүмдүк өстүрүүнүн продукциясынын үлүшү- 53,2%, мал чарбачылыгына – 46,7%, аңчылык, токой чарбасы жана балыкчылык - 0,2% жана айыл чарба багытындагы кызмат көрсөтүүлөргө -2,4% туура келген.

Өсүмдүк өстүрүүнүн көлөмү 2017-жылы 2016-жылга салыштырмалуу 10,6 пайызга өскөн, бул дан жана дан азыктарын өндүрүү 4,6 %, бахча-4,6%, картошка-50%га жакын, тамеки 3,3 эсе, мөмө-жемиш-11,7% өсүшү менен мүнөздөлөт, бирок ошол эле учурда жашылча өндүрүү 2,0 пайызга, жүзүм 28,2 пайызга, кант кызылчасын өндүрүү 7 пайызга төмөндөгөн, бул тармактар Евразиялык экономикалык биримдикке киргенге чейин жакшы өнүгүү тенденцияга ээ болуп келген. Анын себептери негизинен органикалык продукцияларга болгон суроо-талаптын көптүгү жана Евразиялык экономикалык биримдиктеги өлкөлөрдүн чек араларындагы фитосанитардык көзөмөлдүн күчөтүлүшү менен түшүндүрүлөт (сүрөт 3).

Булак: 2012-2018-жылдарга карата “Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы” УСК басылмасы
 Сүрөт 3. 2011-2017-жылдарга карата айыл чарбасындагы дүң продукциялардын динамикасы (млн.сом)

Мал чарбачылыгындагы продукцияларды өндүрүүнүн абалы 2015-жылга чейин туруктуу өсүү тенденциясына ээ болуп келген, бирок Евразиялык экономикалык биримдикке киргенден кийин чек араларда фитосанитариялык жана ветеринардык көзөмөлдөө күчөгөндүктөн улам төмөндөө байкалган. 2018-жылдын башына карата мал чарбачылыгындагы продукцияларды дүң өндүрүүнүн индекси 2015-жылга салыштырмалуу 1,6 пайызга артта калган. Азык-түлүк товарларын өндүрүү калктын колдонуусунун жана кирешесинин өсүү темпинен артта калууда, жыйынтыгында тамаш-аш тармагындагы импорттук продукциялар ички колдонууда жетишээрлик үлүштү ээлөөдө. 2018-жылы агро өнөржай комплексиндеги тамак-аш продуктуларын жана тамеки өндүрүүнүн структурасындагы негизги үлүш этти кайра иштетүүгө (19%), сүт азыктарына (35,2%), нан, макарон жана кондитердик азыктарга (21,9%), май өндүрүүгө (17,5%), жашылча-жемиштерге (2,2%), буудайды кайра иштетүү жана башка тармактарга 4,2% туура келет (сүрөт 4).

Булак: 2018-жылга карата “Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы” УСК басылмасы
 Сүрөт 4 – 2017-жылы айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү менен продуктуларды өндүрүү, % менен.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча, 2015-жылдын жыйынтыгы боюнча Кыргыз Республикасында айыл чарба продукцияларын сатуудагы бааларынын индекси 98,8 пайызды, 2016-жылы 94,1

пайызды түзгөн болсо, ал эми 2017-жылы бул көрсөткүч 111,4 пайызга чейин өскөн (табл.3.).

Таблица 3. - Кыргыз Республикасы боюнча айыл чарба продукцияларын сатуу бааларынын индекси (мурдагы жылга карат, % менен)

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Продукциялар бардыгы	145,0	101,6	105,4	109,1	98,8	94,1	111,4
Дыйканчылыктын продукциялары	149,7	90,7	112,7	110,2	99,5	90,0	125,5
Дан	177,0	103,8	108,4	98,2	104,2	78,1	108,9
Пахта-чийки	152,4	81,5	93,9	114,7	92,9	116,2	103,3
Картошка	145,5	75,3	149,7	131,0	73,9	71,9	199,7
Дан буурчак	183,9	98,7	67,3	115,1	95,9	101,3	82,8
Мөмө-жемиштер	110,9	94,2	108,0	97,5	109,6	96,7	109,6
Жүзүм	113,1	119,6	109,3	122,7	121,8	68,3	106,1
Малчылыктын продукциялары	140,7	112,3	99,7	108,1	98,1	98,0	99,4
Эт жана тоок союлгандан кийинки салмакта	152,6	110,5	95,9	107,3	101,8	97,6	96,0
Чийки сүт	117,4	116,7	108,9	110,4	90,1	99,9	108,1
Жумуртка	114,1	113,7	114,6	104,8	102,6	91,1	100,6
Жүн	149,3	123,1	75,6	86,3	76,1	97,9	100,0
Пилла	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Булак: 2012-2018-жылдарга карата “Кыргызстан цифраларда” УСК басылмасы

Дыйканчылыктын продукцияларына салыштырмалуу жаныбарлардан (малчылыктан) алынган продукцияларында күтүлгөндөй катуу өсүү болгон эмес, жок дегенде 2015-жылга чейин – Кыргызстан Евразиялык экономикалык биримдиктин курамына киргенге чейин ата-мекендик мал чарбасындагы продукцияларды колдонуудан өзүбүздүн керектөөчүлөр баш тартышкан эмес жана эч бир кынтыксыз өзүбүздүн ички жана тышкы керектөөчүлөрүбүзгө жетип турган.

Таблица 4 – 2012-2017-жылдарга карата Тышкы экономикалык ишмердүүлүктүн товардык номенклатуранын бөлүмдөрү боюнча товарларды экспорттоонун көлөмү (миң АКШ доллары менен)

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Өсүмдүктөрдөн алынган продуктылар	38493,6	33915,1	30707,3	225647,9	71605,9	27032,3	52709,8
Тируу малдар жана алардан жасалган продуктылар	138531,5	147635,2	166551,0	170101,3	101624,8	126587,6	119063,2
Жалпы:	177025,2	181550,3	197258,3	395749,2	173230,7	153620,0	171773

Автор тарабынан түзүлдү. Булак: 2012-2018-жылдарга карата “Кыргызстан цифраларда” УСК басылмасы

Ата мекендик агро өнөржай комплексинин негизги маселеси – бул экспортко багытталган айыл чарба продукцияларынын жогорку деңгээлине жетишүү. Иш жүзүндө айыл чарба продукцияларын экспорттоонун максималдуу көлөмү 2014-жылы байкалган жана ал 400 миллион АКШ долларын түзгөн, ал эми 2015-жылы тескерисинче, айыл чарба продукцияларын экспорттоо дээрлик эки эсеге кыскарган, 2016-жылы экспорттун көлөмүнүн түшүшү дагы деле уланып келген. Ал эми 2017-

жылы экспорттоонун көлөмү бир аз жанданган жана анча чоң эмес өсүү байкалган (табл.4).

Бүгүнкү күндө Евразиялык экономикалык биримдиктеги өнөктөш-өлкөлөр *органикалык продукциялардын бирдиктүү рыногун* калыптандырууга басым жасашууда, ал жерде Евразиялык экономикалык биримдиктеги органикалык айыл чарбасын экспорттоо потенциалын жогорулатуунун стратегиялык маселеси каралууда.

Акыркы жылдары туура тамактануу өзгөчөлүккө ээ болууда, демек ал органикалык продуктуларга болгон суроо-талаптын өсүүсүнө алып келет. Мисалы, эксперттик баалоолорго ылайык, 2017-жылдын өзүндө эле органикалык продуктулардын эл аралык айлануусу 90 миллиардка жакын АКШ долларын түзгөн. Мындан ары жылдан жылга 10-15 пайыздын деңгээлинде жогорулоо күтүлүүдө, божомолдор боюнча 2020-жылы 130 миллиард АКШ долларына, ал эми 2024-жылга карата ал 324 миллиард АКШ долларына жетет. Кыргызстанда 8 миң гектар айдоо аятында органикалык продукцияларды өндүрүү менен алектенген 1000ден ашык чарбалык субъектилер эмгектенишет.

Расмий маалыматтарга ылайык, бүгүнкү күндө өнөржай өндүрүшүнүн жалпы көлөмүндө тамак-аш жана кайра иштетүү өнөржайынын салыштырмалуу салмагы 13 пайызга жакынды түзөт. 2017-жылы 2016-жылга караганда кайра иштетүү ишканалары 23129,3 миллион сомго же 6,7 пайызга аз продукция өндүрүшкөн. Өткөн жылы тармактарда өсүү байкалган: 2017-жылы 2016-жылга салыштырмалуу өндүрүш 12,1 пайызга жогорулаган. Бүгүнкү күндө тамак-аш жана кайра иштетүү өнөржайы 5900дөн ашык физикалык жактарды, 326 учурда иштеп жаткан юридикалык уюмдарды бириктирген 18ден ашык тармакты өзүнө камтыйт. Аны менен бирге, аталган тармакта калыптанган кырдаалдын талдоосу көрсөткөндөй, өндүрүштүн көлөмүнүн, анын ичинде тамак-аш продуктуларынын өсүүсүнө карабастан, Кыргызстанда айыл чарба продукцияларынын жана азык-түлүктүн өзүнчө түрлөрү боюнча импортко болгон жогорку көз карандылык дагы деле сакталып келүүдө.

Айыл чарбасына, агрардык секторго туруктуу чыгымдар мүнөздүү, башкача айтканда, ал чыгымдардын үлүшү продукциянын өздүк наркынын структурасында жогорку үлүштү (70 пайызга жакын) түзөт, андыктан айыл чарба товар өндүрүүчүлөрү авансталган тобокелдүү капиталды салуу менен максималдуу пайда алуу үчүн болгон күч аракеттерин жумшашат. Жогоруда айтылгандардын негизинде, эгерде туруктуу жана өзгөрүлмө чыгымдар белгилүү болсо, анда болжолдуу сатуунун баасын, минималдуу түшүмдүүлүктүн божомолдуу көрсөткүчүн (d_{min}) тургузууга болот:

$$d_{min} = \frac{FZ}{p - PVC}^{(com/ц)} \quad (1),$$

бул жерде p – продукциянын болжолдуу сатылуу баасы, сом/ц.

Бул формуланын мааниси- бардык агро өнөржай комплексиндеги чарбалык субъектилер жана айыл чарба тармактарындагы ишканалар үчүн колдонуу деңгээли бирдей.

Бир топ конкреттүү жыйынтык алуу үчүн Ош облусунун Өзгөн районундагы күрүчтүн “Чемпион” сортун өндүрүүчү “Өзгөн күрүчү” айыл чарба

кооперациясынын 2018-жылга карата өндүрүштүк көрсөткүчтөрү алынды жана анын ишмердүүлүгү төмөнкүдөй маалыматтар менен мүнөздөлөт: туруктуу-шартуу чыгымдар $FZ = 4701,3 \text{ сом/га}$;- өзгөрүлмө чыгымдар $PVC = 492,0 \text{ сом/ц}$;- түшүмдүүлүк $d = 720 \text{ сом/ц}$;- сатуу баасы $p = 950 \text{ сом/ц}$.

Окумуштуу Пармаклинин (1) формуласын колдонуу менен берилген маанилердин негизинде түшүмдүүлүк жогорулаган учурдагы пайданын пределдүү өсүүсүн тапканга аракет жасайбыз. Күрүчтүн түшүмдүүлүгүнүн жогорулашы сатылуучу продукциянын көлөмүнүн өсүүсүнө гана таасирин тийгизбестен, продукциянын өздүк наркынын төмөндөшүнө дагы таасирин тийгизет. Аталган айыл чарба кооперациясындагы күрүчтүн түшүмдүүлүгүн күрүч өндүрүүдөгү өздүк наркка жана алынуучу пайданын көлөмүнө таасир этүү процесси 5-таблицада көрсөтүлгөн.

Таблица 5. – “Өзгөн күрүч” айыл чарба кооперациясындагы күрүчтүн “Чемпион” түрүн өндүрүүдө түшүмдүүлүктөн көз каранды болгон пайданын көрсөткүчүн чынжырдуу усул менен аныктоо, 2018-жылга карата.

Түшүмдүүлүк, ц/га	Продукциянын өздүк наркы 1ц/сом	Пайда(зыяндуулук), сом	
		на 1 ц	1 га
5	9894,6	-482,26	-2411,3
10	5193,3	-12,13	-121,3
15	805,4	144,58	2168,7
20	727,1	222,9	4458,7
25	680,1	269,9	6748,7
30	648,7	301,3	9038,7
35	626,3	323,7	11328,7
40	609,5	340,5	13618,7
45	596,5	353,5	15908,7
50	586,0	364,0	18198,7

Булак: 2018-жылга карата “Өзгөн күрүч” айыл чарба кооперациясынын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан эсептелди

Андан ары эки жыйынтык алабыз: биринчи – 1ц жана 1 гектардан алынуучу пайданы, экинчи-чынжырдуу реакция усулу менен түшүмдүүлүк жогорулаган учурда пайданын өсүүсү көз карандылыгын (табл.5 жана табл.6). Белгилеп кетүүчү нерсе, түшүмдүүлүктүн төмөндөшү менен катар пайданын деңгээли дагы төмөндөйт

Таблица 6. – 2018-жылга карата “Өзгөн күрүч” айыл чарба кооперативинин күрүчтүн “Чемпион” жана башка түрүнүн түшүмдүүлүктүн деңгээлинен алынган пайданын көрсөткүчтөрү

Түшүмдүүлүк, ц/га	Прибыль (убыток) с га.		Прибыль (убыток) в ц. расчете, сом	
	Сом	цепной прирост %	Сом	цепной прирост %
720	325058,7	-	451,5	-
792	358034,7	10,14	452,1	0,13
871,5	394445,7	10,17	452,6	0,11
958,6	434337,5	10,12	453,0	0,10
1054,5	478259,7	10,11	453,5	0,09
1159,9	526532,9	10,093	453,9	0,089
1275,9	57966,9	10,090	454,3	0,08
1403,5	638101,7	10,08	454,7	0,07
1543,8	702359,1	10,07	454,9	0,066
1698,1	773028,5	10,06	455,2	0,06

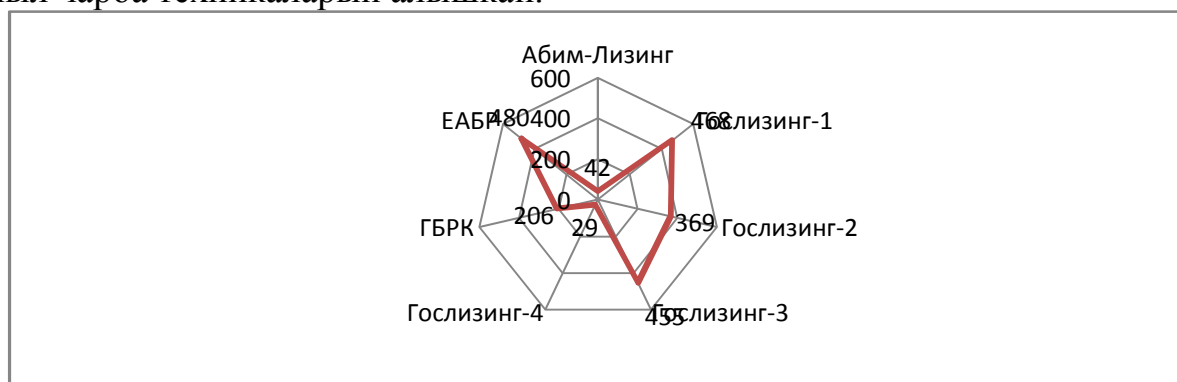
Булак: 2018-жылга карата “Өзгөн күрүч” айыл чарба кооперациясынын маалыматтарынын негизинде автор тарабынан эсептелди

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын айыл чарбасындагы эң негизги көйгөйлөрдүн бири болуп техникалык камсыздоонун алсыздыгы эсептелинет. Акыркы 25 жылдыкта айыл чарба техникаларынын паркы болгону 15 пайызга жаңыланган. Тракторлордун, комбайндардын, чөп жыйнагычтардын жана айыл чарба техникаларынын көпчүлүк бөлүгү 20-25 жыл кызмат өтөдү. Бүгүнкү күндө 20 миң даанадан ашык айыл чарба техникаларынын болгону 87 пайызы гана ишке жарактуу, анын дагы көпчүлүгү өзүнүн эксплуатациялык мөөнөтүн мурда эле өтөп бүтүшкөн.

Республикадагы айыл чарба товарларын өндүрүүчүлөрдүн баарына, адистердин эсептөөсү боюнча, 28 миңге жакын трактор жана 5 миңге жакын комбайн зарыл.

Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын өнүктүрүү үчүн айыл чарба өндүрүшүн техникалык жана технологиялык модернизациялоо керек, бул өз кезегинде аныкталган каржылык колдоону талап кылат.

2011-2017-жылдар аралыгында Кыргыз Республикасындагы айыл чарба товар өндүрүүчүлөр лизинг боюнча жалпы суммасы 2 289,4 миллиард сомду түзгөн 2053 даана айыл чарба техникаларын алышкан.

Булак: www.gov.kg.

Сүрөт 5. – 2011-2017-жылдарга карата Кыргыз Республикасы боюнча айыл чарба техникаларындагы лизингдин абалы.

5-сүрөттө көрсөтүлгөндөй ата мекендик айыл чарба тармагындагы техникалык парк Дүйнөлүк банк менен “Абим-лизинг”-“Айыл банк” ачык акционердик коомунун ортосундагы биргелешкен долбоордун эсебинен суммасы 100 миллион сомго толукталган, “Гослизинг-1” долбоорунун алкагында Кытай Эл Республикасы тарабынан суммасы 30 миллион юань техникалык грант берилген; “Гослизинг-2” жана “Гослизинг-4” долбоору боюнча Кытай жана Япония грантынын кайтарымдуу каражатынын эсебинен суммасы 195 миллион сомдук жана 241,7 миллион сомдук лизинг берилген; “Гослизинг-3” долбоорунун алкагында Түрк Республикасы тарабынан жалпы суммасы 5 миллион АКШ доллар лизинге насыя берилген; “Айыл банк” ачык акционердик коому менен Кытайды өнүктүрүүнүн мамлекеттик банкынан (ГБРК) биргелешкен коммерциялык долбоор боюнча жалпы суммасы 1,5 миллион АКШ доллары жана 8,1 миллион юань лизинг берилген; ЕАБР долбоору Кыргызстандын айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүн суммасы 20 миллион АКШ доллары болгон инвестициялык насыя менен камсыз кылды.

Тамак-аша жана кайра иштетүү өнөржайын өнүктүрүү программасын жүзөгө ашыруу региондорду, ирригацияны, айыл чарбаны, экспортту өнүктүрүү программасы менен өз ара тыгыз байланышкан. 2018-жылдын январь-октябрь

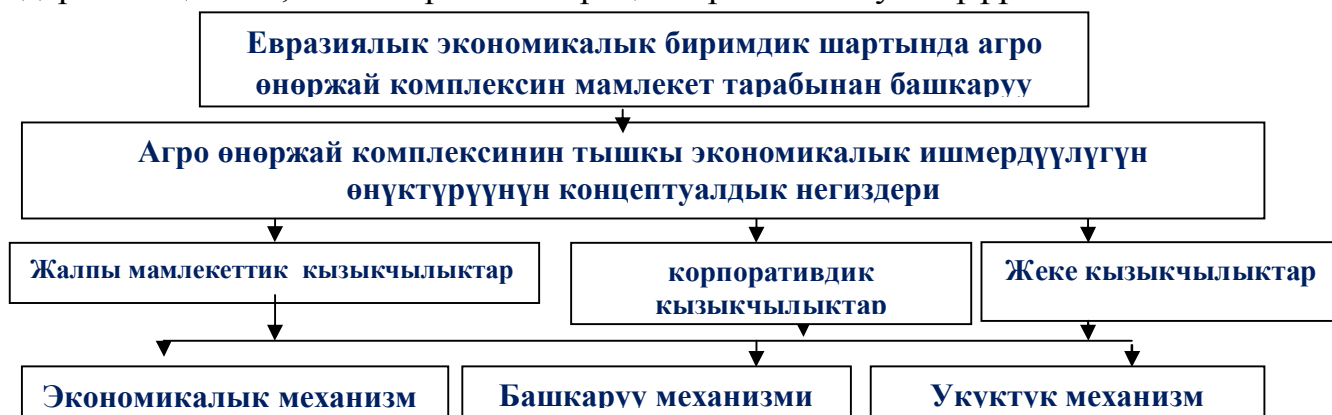
айларында мурдагы жылдын ушул айларына салыштырмалуу Евразиялык экономикалык биримдиктин өлкөлөрүнө Кыргызстандан продукцияларды жөнөтүүнүн көлөмү 1,2 пайызга көбөйгөн жана 466,2 миллион АКШ долларын түзгөн. Евразиялык экономикалык биримдиктин өлкөлөрүнөн келген сүт продукциясынын экспорту 93 пайызды, жер жемиштер жана ар кандай жаңгактар 71%, кумшекер-98%, пахта буласы -37 пайызга жакын, кийим кече 99%, кызылча жана анын продукциялары жана башка 56 пайызды түзгөн.

Евразиялык экономикалык биримдик шартында ата мекендик агро өнөржай комплексинин заманбап абалынын SWOT-талдоосу бир катар *күчтүү* жана *алсыз* тараптарга аргументтештирилет, ал жердеги негизги учурлар көбүнчө агрардык суроолорду чечүүдө мамлекеттин таасир этүү деңгээлинин төмөндүгү менен байланышкан. *Мүмкүнчүлүктөргө* токтоло турган болсок, бул жаатта экспортко багытталган жана импортко аралашуу маселелери боюнча мамлекеттин түздөн-түз киришүүсү, рационалдуу кадр саясатын, агромаркетинг саясатын жана агро камсыздандыруу саясатын жүргүзүү, айыл чарба товар өндүрүүчүлөрдүн коммерциялык билимин жана каржылык сабаттуулук деңгээлин жогорулатуу, лизингдин жеткиликтүүлүгү, региондорду жана агрардык секторду санариптештирүү талап кылынат. *Коркунучтарга* негизинен агрардык секторду башкаруу системасынын жакшы жолго коюлбагандыгын, коррупциялык элементтердин сакталышын, малчылыкта эпизотикалык кырдаалдардын деңгээлинин төмөндүгүн, продукцияларды кайра иштетүү жана айыл чарба продукцияларын жөнөтүү боюнча Евразиялык экономикалык биримдиктин мамлекеттердин ортосунда жана коңшу мамлекеттер менен конкреттүү келишимдердин жоктугун кошууга болот.

Үчүнчү бап “Евразиялык экономикалык биримдик шартында агро өнөржай комплексиндеги башкаруу механизмдерин өркүндөтүү” деп аталып, анда өнөктөштүк шартында агро өнөржай комплексин өркүндөтүүнүн артыкчылыктуу багыттары, Евразиялык экономикалык биримдик шартында ата-мекендик агрардык өндүрүш ишканаларынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу, Кыргыз Республикасында айыл чарба кооперативдерин башкаруу механизмдерин, маалыматтык технологияларды колдонуунун жана санариптештирүүнүн негизинде агро өнөржай комплексин инновациялык өнүктүрүү механизмдерин өркүндөтүү суроолору каралган. Ата-мекендик агро өнөржай комплексинин иш жүзүндөгү абалы агро өнөржай өндүрүшүндөгү олуттуу абалды көрсөтүүдө жана ага Евразиялык экономикалык биримдик шартында каатчылыктан чыгуунун тездетилген жолун табуу, агро өнөржай комплексин өнүктүрүүнүн негизги багыттары боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу, экономикалык реформаларды кеңейтүү жана тереңдетүү мүнөздүү.

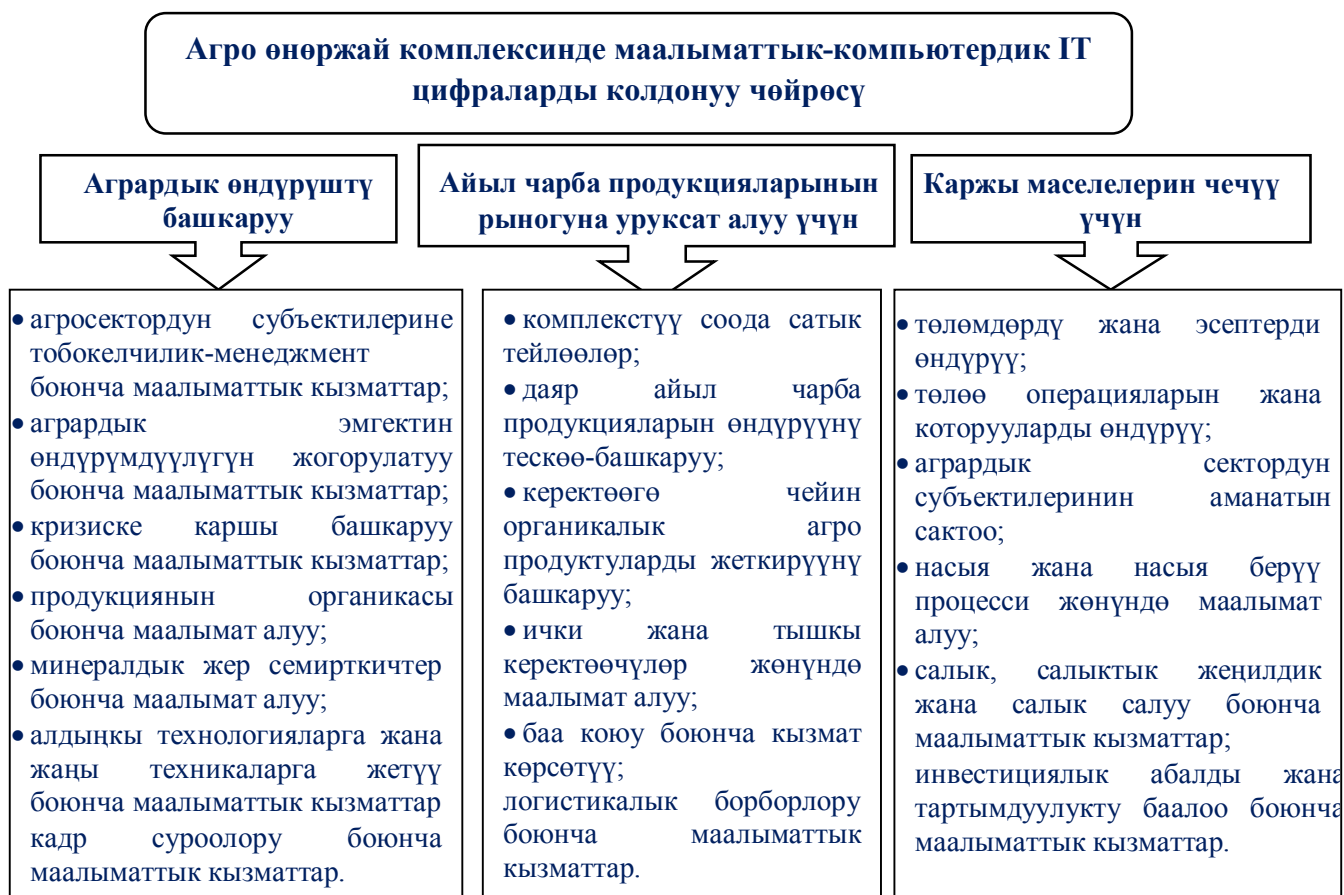
Евразиялык экономикалык биримдик шартында агро өнөржай комплексиндеги өндүрүш процессин кайра калыбына келтирүүнүн жана эффективдүү өнүктүрүүнүн негизги стратегиялык багыттары болуп төмөнкүлөр эсептелинет: экологиялык жактан таза айыл чарба продукцияларына болгон суроо-талапты өстүрүү; акырындык менен капиталдык салымдарды экспортко багытталган продукцияларды өндүрүүгө багыттоонун негизинде инвестициялык агымдарды көбөйтүү; “жашыл

корзинылар” иш-чарасын кеңири колдонуу; агро өнөржай комплекстерин модернизациялоо; айыл чарба кооперацияларына стимул берүү.

Сүрөт 6. – Тышкы экономикалык ишмердүүлүктү мамлекет тарабынан башкаруу механизми

Айыл чарба продукциялар рыногундагы мамлекеттик саясат Евразиялык экономикалык биримдик шартында агрардык сектордун ишмердүүлүгүндө мамлекет тарабынан башкаруу механизмдерин өркүндөтүүнү сунуш кылат жана бир канча структуралык элементтерден жыйналат (сүрөт 6).

Сүрөт 7. – Агро өнөржай комплексинде маалыматтык-компьютердик IT цифраларды колдонуу чөйрөсү

Кыргызстандын Президентинин жарлыгы менен 2018-жылдын 1-ноябрында 2018-2040-жылдар аралыгына чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы бекитилген, анын алкагында “Санариптик Кыргызстан-2019-2023” санариптик трансформациялоонун Улуттук программасын жүзөгө ашырууга старт

берилген. Учурдагы 2019-жыл Кыргыз Республикасынын Президенти С.Ш.Жээнбековдун Жарлыгына ылайык “Региондорду өнүктүрүү жана санариптештирүү жылы” деп жарыяланды. Ал жерде ата-мекендик айыл чарбаны, агро өнөржай комплексин өнүктүрүүнүн негизги тренди болуп бир катар тамчылатып суугаруу, финансылык отчетторду түзүү жана башка алдыңкы технологияларды киргизүү аракеттерине карабастан, бүгүнкү күндө жөнөкөй абалда калган айыл чарбаны, агро өнөржай комплексин санариптештирүү эсептелинет.

Чет өлкөлөрдө айыл чарбаны, агро өнөржай комплексин санариптештирүүнү өнүктүрүүнүн кеңири таркалган багыттарынын бири болуп “e-agriculture” же санариптик (электрондук) айыл чарба [С(Э)АЧ] эсептелет.

Айыл чарба чөйрөсүндөгү наркты түзүүнүн чынжырын тургузуу үчүн маалыматтык-компьютердик технологияны колдонуу негизги үч аспектиде каралышы мүмкүн, ал 7-сүрөттө берилген.

С(Э)АЧ багыты боюнча Кыргызстандын региондорунда агрардык секторду санариптештирүү маселесин чечүү үчүн өндүрүү, кайра иштетүү жана тамак-аш азыктарын колдонуу чөйрөсүндө наркты түзүүнүн бардык чынжырларын колдоочу *комплекттүү маалыматтык-аналитикалык платформаны* (КМАП) иштеп чыгуу жана киргизүү зарыл деп эсептейбиз, ал 8-сүрөттө чагылдырылган.

Сүрөт 8. – КМАПты эске алуу менен, агро өнөржай комплексинин чөйрөсүндөгү (тамак-аш продуктуларын өндүрүү жана колдонуу) наркты калыптандыруунун чынжырдуу механизми

Фермердик жана жергиликтүү аймактык коомчулуктар долбоордун негизги катышуучулары катары өздөрүнүн билим деңгээлин жогорулатууга, сунушталып жаткан маалыматтык-компьютердик технологиянын базасында жаңы чечимдерди жүзөгө ашырууга даяр болуусу керек. IoT технологиясын айыл чарбасында колдонуу чөйрөлөрү катарында төмөнкүлөр кызмат өтөйт: так жер бөлүштүрүү; “акылдуу фермалар”; “акылдуу күнөсканалар”; айыл чарба продукцияларын сактоо, чийки затты башкаруу; соода-сатык-логистикалык инфраструктураны башкаруу; айыл чарба транспортторун башкаруу.

Белгилеп кетүүчү нерсе, Кыргызстанда жана анын региондорунда толугу менен IoT технологиясы агрардык өндүрүшкө негизинен ири компаниялардын жардамында киргизилиши керек. Ата-мекендик агро өнөржай комплексинде IoT технологияны өнүктүрүү боюнча планга ылайыктуу IoT чечимин колдонуучу ишканалардын үлүшү 2021-жылга 25-30 пайызды түзүшү мүмкүн, ал үчүн жаңы илимий жетишкендиктер, анын ичинде IT технология жөнүндө маалыматтарды кеңири таратуу аркылуу өндүрүшкө санариптик технологияны киргизүү процессинде агро өнөржай комплексиндеги уюмдардын жана ишканалардын активдүүлүгүн жогорулатуу талап кылынат.

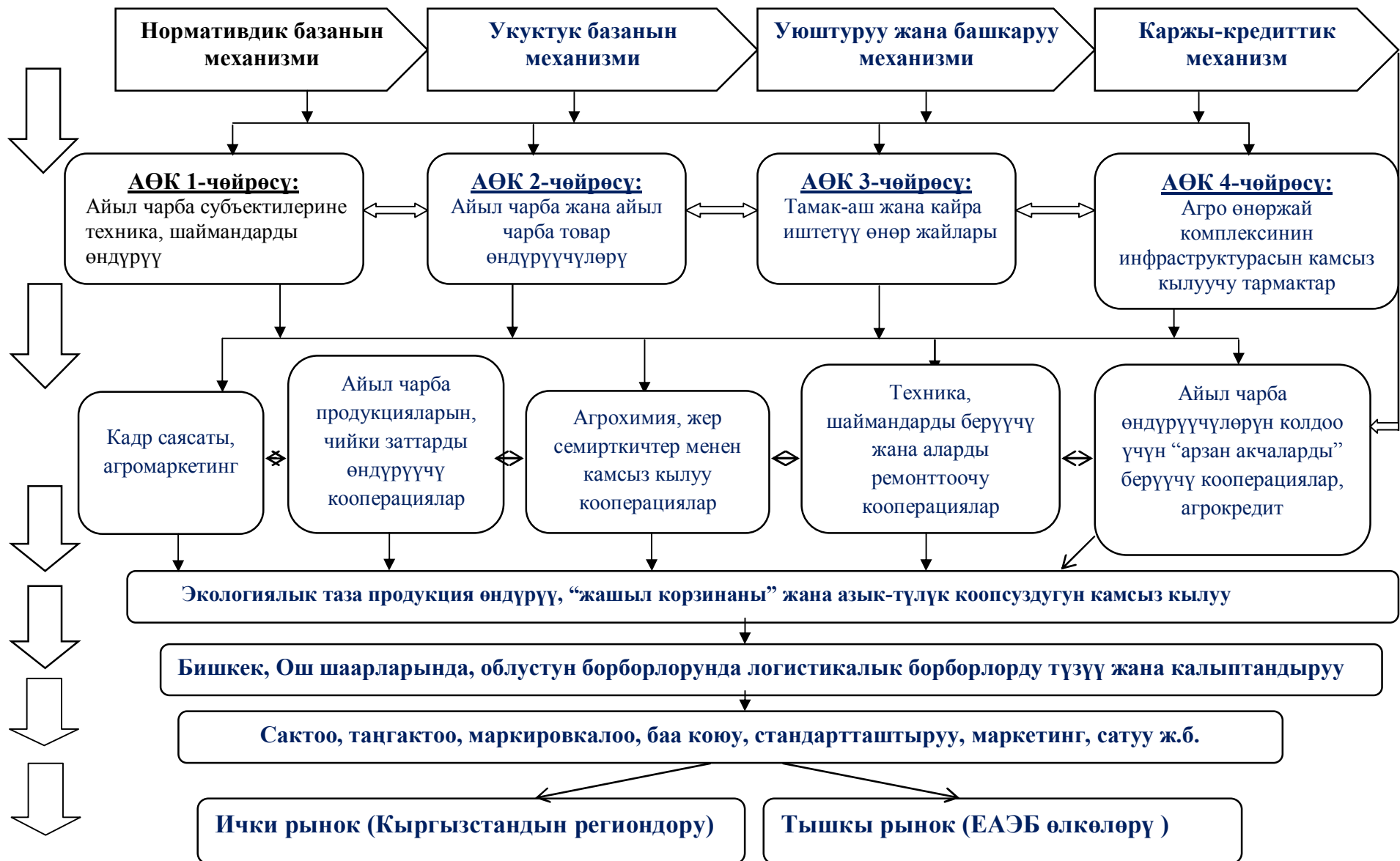

Схема 1. – ЕАЭБке кирүү шартында АӨКсин башкаруу механизмдеринин жана өнүктүрүүнүн схема-модели

Агро өнөржай комплексиндеги көйгөйлөрдү чечүү үчүн Евразиялык экономикалык биримдик шартында Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу программасын жүзөгө ашырууну жана региондорду өнүктүрүүнүн Улуттук концепциясын эсепке алуу менен жана перспективдүү параметрлерди негиздөө менен ата-мекендик агро өнөржай комплексин мамлекет тарабынан башкаруунун жана жөнгө салуунун схема-модели иштелип чыкты жана сунушталды (схема-модель 1). Агро өнөржай комплексинин ишмердүүлүгүнүн ар бир чөйрөсү өзүнүн өзгөчөлүгүнө ээ, ошондой эле материалдык-техникалык модернизациялоонун жана аны андан ары өнүктүрүү боюнча негизги максаттары жана маселелери да айырмаланып турат. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча заманбап агро өнөржай комплексин өз ара бири-бири менен байланышкан жана бири-бирин толуктаган төмөнкүдөй 4 чөйрөнү бөлүп кароого болот: агро өнөржай комплексинин 1- чөйрөсү айыл чарба продукцияларын өндүрүү үчүн техникалык каражаттарды өндүрүү максатын көздөйт; 2-чөйрө өзүнө айыл чарбаны жана айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүн камтыйт; 3-чөйрө тамак-аш жана кайра иштетүү өнөржайынан турат; 4-чөйрө өзүнө агро өнөржай комплексинин инфраструктурасын камсыз кылуучу тармактарды камтыйт. Бул чөйрөлөрдүн ар бири стратегиялык максаттарды жетекчиликке алат жана тактикалык маселелерди жүзөгө ашырат, ошондой эле акырындык жана этап этабы менен чечүүнү талап кылат.

Агро өнөржай комплексин өнүктүрүүнү сунушталган артыкчылыктуу багыттарын жүзөгө ашыруу агро өнөржай комплексиндеги тамак-аш жана кайра иштетүү тармактарын материалдык-техникалык модернизациялоонун экономикалык негизин түзүүгө, анын материалдык-техникалык жана өндүрүштүк потенциалын жогорулатууга, импортко кийлигишүү саясатынын эсебинен Кыргызстандын калкын сапаттуу ата-мекендик тамак-аш азыктары менен камсыз кылууга, туура ойлонулуп чыккан экспортко багытталган саясаттын эсебинен тышкы агрардык рыноктон татыктуу ордун табууга көмөк көрсөтөт.

КОРУТУНДУЛАР ЖАНА СУНУШТАР

Кыргызстандын Евразиялык экономикалык биримдикке өнөктөш-өлкө катарында кирүү шартында ата-мекендик агрардык секторду жана аны башкаруунун бир катар теоретикалык жана практикалык көйгөйлөрүн изилдөөнүн жыйынтыгында төмөнкүдөй жыйынтыктарды жана сунуштарды берүүгө болот:

1. Экономиканын агрардык сектору өзүнө берилген спецификалык өзгөчөлүгүндө өзүн-өзү жөнгө салуучу болуп эсептелинбейт, анткени өзүн-өзү жөнгө салуу мүмкүнчүлүгү аныкталган рамкага салынган, ошондуктан мына ушундай көз каранды болгон кырдаалдан чыгууда аргасыздан кыйратуучу кубулуштар менен кагылышууда. Мындай кырдаардар теорияда жетишээрлик каралган жана практикада дагы орду бар, андыктан Евразиялык экономикалык биримдик шартында мындай көйгөйлөрдү төмөнкүдөй бөлүштүрүүчүлүк функциялар аркылуу мамлекеттик деңгээлде чечүү зарыл: региондорду, дыйкан (фермер) чарбаларды бюджеттик же бюджеттик эмес фонддордон дотация, субсидия түрүндөгү кайтарымсыз максаттуу каржылоо; айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнө жеңилдетилген жана салыштырмалуу “арзан” насыяларды берүү;

аз рентабелдүү тармактарды инвестициялоо; баасы төмөн товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү берүү аркылуу өзүнчө тармактарга, дыйкан (фермер) чарбаларга колдоо көрсөтүү. Изилдөө учурунда Евразиялык экономикалык биримдик шартында агро өнөржай комплексин өркүндөтүүнүн негизги багыттарын негиздөөгө көмөк көрсөтүүчү SWOT-анализ матрицасы калынтандырылды.

2. Кыргыз Республикасынын агрардык сектору өлкөнүн улуттук экономикасында маанилүү ролду ойнойт жана анын абалынан өлкөнүн азык-түүлүк коопсуздугун камсыз кылуу жана калктын жашоо жыргалчылыгын жогорулатуу мүмкүнчүлүгү көз каранды. 2017-жылы Ички дүң продуктуга айыл чарбанын салымы 39,8 пайызды түзгөн. Жүргүзүлгөн изилдөө заманбап агрардык өндүрүштүн абалына тоскоолдук жаратуучу көйгөйлөрдү жана себептерди ачып берүүгө жана аларды эки тайпага бөлүүгө көмөк көрсөттү, анын негизги маңызы ата-мекендик агрардык сектордун ички жана тышкы рынокторго катышуусу менен себептерди жоюуга жана көйгөйлөрдү аныктоого багытталган.

3. Кыргыз Республикасынын Евразиялык экономикалык биримдикке кириши менен айыл чарбасын, агро өнөржай комплексин мамлекет тарабынан жөнгө салуу жана башкаруу процесси ички рынок менен гана чектелип калбастан, тескерисинче Евразиялык экономикалык мейкиндикте кызыкчылыктарды коргоо үчүн Биримдиктин жалпы бирдиктүү агрардык рыногунда жетишээрлик деңгээлде профессионалдуу катышууну талап кылат. Ал жерде агрардык секторду колдоонун негизги багыттарынын бири катарында экспортер-өлкөлөр менен атаандаштык мүмкүнчүлүгүн жаратып берүүчү, эң мыкты өндүрүш шарттары менен *агрардык протекционизм* кызмат өтөйт.

4. Айыл чарба тармактарындагы, агрардык секторлордогу продукциялардын өздүк наркынын структурасында (70 пайызга чейин) туруктуу чыгымдардын бар экендиги мүнөздүү. Ал үчүн бүгүнкү күндө ички гана рынокто белгилүүлүккө жетишпестен тышкы рыноктордо дагы белгилүүлүккө жетишип баштаган Ош облусунун Өзгөн районундагы күрүчтүн “Чемпион” сортун өндүргөн “Өзгөн күрүч” айыл чарба кооперациясынын продукцияларына 2018-жылга карата эсептөө жүргүзүлдү. Жүргүзүлгөн эсептөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча күрүчтүн түшүмдүүлүгүнүн өсүшү сатылуучу продукциянын көлөмүнүн өсүүсүнө гана таасирин тийгизбестен, аны менен катар өздүк нарктын төмөндөшүнө дагы таасирин тийгиши аныкталды. Андыктан ишканалар акыркы максатты – максималдуу пайданы алуу үчүн түшүмдүүлүк көрсөткүчү менен продукциянын өздүк наркынын ортосунда кайтарым байланыш бар экендигин белгилеп кетүү керек. Пайдалуу түшүм техника жана технологиялык модернизациялоо менен камсыз кылат. 2011-2017-жылдар аралыгында лизинг боюнча жалпы суммасы 2 289,4 миллиард сом болгон 2053 даана айыл чарба техникалары алынган.

5. Кыргызстандын Евразиялык экономикалык биримдикке кириши айыл жашоочуларынын активдүүлүгүн жогорулатты жана эко айыл чарба продукцияларын өндүрүү үчүн стимул болуп калды, аны менен бирге насыя ресурстарына болгон суроо-талапты жогорулатты. Айыл чарбасын өнүктүрүү боюнча чек ара аймактарына жана айыл калкына берилген микронасыялардын көлөмү 2010-жылы 7 720 миллион сомду, 2015-жылы 8 148,3 миллион сомду түзгөн, ал эми Биримдикке киргенден кийин 2017-жылы бул көрсөткүч 2-2,5 эсеге

өсүп, 17 166,5 миллион сомду түзгөн. Агрардык секторду насыялоо жана каржылоо суроолору жакшы чечилип жаткандыгына карабастан төмөнкүдөй спецификалык көйгөйлөр бар: насыялоо механизмдеринин жакшы иштелип чыкпагандыгы; пайыздык чендер жогору болгондуктан насыя ресурстарынын жеткиликсиздиги; насыянын тобокелчилигинин деңгээлинин жогору болушу жана дыйкан чарбалардын зыянга учурашы; көптөгөн айыл чарба товар өндүрүүчүлөрдүн насыя төлөө жөндөмдүүлүгүнүн жоктугу.

6. Ата-мекендик агрардык сектор мамлекет тарабынан башкарууну өркүндөтүүнү талап кылууда, ал жерде өзгөчө маани нормативдик-укуктук, кадр жана уюштуруучулук-өндүрүштүк механизмдерге берилет. Даректүү инвестициялык мүмкүнчүлүктү жогорулатуу; айыл чарба товар өндүрүүчүлөрдүн атаандаштык потенциалын жогорулатуу; агрардык өндүрүштүн кирешелүүлүгүн зарыл болгон деңгээлин камсыз кылуу үчүн азык-түлүк рыногунда кепилдик берүүчү бааны колдонуу; калктын төлөө жөндөмдүүлүк суроо-талабына стимул жаратып берүү; кеңеш берүү кызматтарын көрсөтүү менен байланышкан өлкөнүн региондорундагы агрардык секторду башкаруунун адекваттуу механизмдерин калыптандыруу талап кылынууда.

7. 2018-2040-жылдарга карата Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын жүзөгө ашыруунун негизги этабы катарында “Санариптик Кыргызстан -2019-2023” санариптик трансформациялоо программасы кызмат өтөйт. 2019-жыл Кыргыз Республикасынын Президенти С.Ш.Жээнбеков тарабынан “Региондорду өнүктүрүү жана санариптештирүү жылы” деп жарыяланды. Чет өлкөлөрдө айыл чарбаны, агро өнөржай комплексин санариптештирүүнү өнүктүрүүнүн кеңири таркалган багыттарынын бири болуп “e-agriculture” же санариптик (электрондук) айыл чарба [С(Э)АЧ] эсептелет. Өз кезегинде “акылдуу айыл чарба” же “акылдуу агро өнөржай комплекси” айыл чарба ишмердүүлүгүн максималдуу автоматташтырууга, түшүмдүүлүктү жана продукциянын сапатын жогорулатууга көмөк көрсөтөт.

8. Заманбап агро өнөржай комплексинин ишмердүүлүгү өзүнчө өзгөчөлүккө ээ, аны шарттуу түрдө өз ара бири-бири менен байланышкан жана өз ара бири-бирин толуктаган 4 чөйрөгө бөлүүгө болот. Бул чөйрөлөрдүн ар бири стратегиялык максаттарды жетекчиликке алат жана тактикалык маселелерди жүзөгө ашырат, ошондой эле акырындык жана этап этабы менен чечүүнү талап кылат.

Агро өнөржай комплексинин өнүгүүсүндөгү экономикалык көйгөйлөрдү чечүү жана Биримдик шартында башкаруу механизмдерин аныктоо үчүн Евразиялык экономикалык биримдик шартында Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу программасын жүзөгө ашырууну жана региондорду өнүктүрүүнүн Улуттук концепциясын эсепке алуу жана перспективалык параметрлерди негиздөө менен ата-мекендик агро өнөржай комплексин мамлекет тарабынан башкаруунун жана жөнгө салуунун схема-модели иштелип чыкты жана сунушталды (схема-модель 1).

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Исманалиев К.И. Стратегия и методы регулирования миграционной политики Кыргызстана [Текст] / К.И. Исманалиев // Вестник ОшГУ. 2009, -№4, -С.190-193.
2. Исманалиев К.И. Modern External Labor Migration of the Population in Kyrgyzstan [Текст] / К.И. Исманалиев // Вестник ОшГУ. 2009, -№4, -С. 182-184.
3. Исманалиев К.И. Бедность как фактор миграции населения Кыргызстана [Текст] / К.И. Исманалиев, У.А. Аманбаева // Вестник ОшГУ. 2010, - №3, -С.139-142.
4. Исманалиев К.И. Современная миграция населения Кыргызстана в Россию: социально-экономические последствия [Текст] / К.И. Исманалиев, У.Ж. Эргешбаев // Вестник ОшГУ. 2010, -№3, -С. 232-236.
5. Исманалиев К.И. Социально-экономические последствия современных миграционных процессов в Кыргызстане [Текст] / К.И. Исманалиев // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. спец. выпуск. 19.12.2012, -С. 253-256.
6. Исманалиев К.И. Кыргыз республикасынын айыл чарбасын өнүктүрүүнүн финансы-кредиттик инструменттери [Текст] / К.И. Исманалиев // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. спец. выпуск. 12.12.2013, -С. 412-416.
7. Исманалиев К.И. Особенности реформирования в аграрной сфере Кыргызской Республики в условиях интеграции ЕАЭС [Текст] / К.И. Исманалиев, Г.Э. Ташматова // Вестник филиала РГСУ в г. Ош, -№11, 2013, -С. 35-39.
8. Исманалиев К.И. Экономиканын айыл чарба тармагын өнүктүрүүнү жөнгө салуунун финансы-кредиттик механизмдерин өркүндөтүү [Текст] / К.И. Исманалиев, Ж.Т. Раев // Вестник ОшГУ. 2014, -№4, -С. 32-36.
9. Исманалиев К.И. Айыл чарба ишканаларына мамлекеттик финансылык жардам түрүндө берилген каражаттардын эсебин уюштуруу [Текст] / К.И. Исманалиев // Известия вузов. -№10, Бишкек, 2015, -С. 78-80.
10. Исманалиев К.И. Государственное регулирование и финансовая поддержка агропромышленного комплекса Кыргызской Республики [Текст] / К.И. Исманалиев // Вестник ОшГУ. -№3, часть III, 2016, -С. 189-193.
11. Исманалиев К.И. Современная ситуация в сфере внешней трудовой миграции населения Кыргызстана (монография) [Текст] / К.И. Исманалиев, Эргешбаев У.Ж. // Монография (под общей редакцией д.э.н. С.К. Турдубаева), - Москва, «Интернаука», глава 9, -2016, -С. 164-177.
12. Исманалиев К.И. Роль инвестиций в развитии аграрного сектора [Текст] / К.И. Исманалиев, У.Ж. Эргешбаев // Вестник филиала РГСУ в г. Ош, Сборник научных статей, -№ 15., 2017, -С.112-116.
13. Исманалиев К.И. Проблемы совершенствования системы управления аграрной сферой экономики Кыргызстана [Текст] / К.И. Исманалиев // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук №1 (96) январь, 2017, часть III. –С. 104-106.
14. Исманалиев К.И. Некоторые вопросы организации учета средств государственной финансовой помощи агропромышленным предприятиям [Текст] / К.И. Исманалиев // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, -

№05 (100) май 2017, часть III, -С. 32-34.

15. Исманалиев К.И. Проблемы развития инвестиционной деятельности в аграрном секторе [Текст] / К.И. Исманалиев, О. А. Кыдыралиев // Материалы VI международной научно-практической конференции 19-20 мая 2017 года на тему “Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита”. ТГУК и общественный институт профессиональных бухгалтеров и аудиторов Республики Таджикистан, г. Душанбе. –С.237-240.

16. Исманалиев К.И. Евразийская экономическая интеграция: экономические проблемы агропромышленного комплекса и механизмы регулирования [Текст] / К.И. Исманалиев, Кулуева Ч.Р. // Актуальные вопросы современной науки. Сборник статей по материалам III международной научно-практической конференции. В 4-х частях. 2017. Казань, 4 ноября 2017 г. –С. 158-167 часть 2 (4).

17. Исманалиев К.И. Экономические проблемы агропромышленного комплекса КР и механизмы регулирования в условиях ЕАЭС [Текст] / К.И. Исманалиев // Актуальные вопросы современной науки. Сборник статей по материалам VIII международной научно-практической конференции. В 4-х частях. 2017. Томск, 16 декабря 2017 г. С: 13-20 часть 3 (4).

18. Исманалиев К.И. Экономические проблемы агропромышленного комплекса КР и пути решения в условиях Евразийской экономической интеграции [Текст] / К.И. Исманалиев, Кулуева Ч.Р. // Вестник КЭУ им М.Р. Рыскулбекова 4(42) 2017 г. Бишкек, -С. 107-110.

19. Исманалиев К.И. Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплексинин кээ бирки экономикалык проблемалары жана ЕАЭБдин шарттарында аларды чечүүнүн ыкмалары [Текст] / К.И. Исманалиев, Кулуева Ч.Р. // Материалы II международной научно-практической конференции «Наука и образование в XXI веке».-Астана, 2018, «Мосты согласия» КК. –С.10-14.

20. Исманалиев К.И. Последствия реформ в аграрном секторе экономики Кыргызской Республики в условиях интеграции в ЕАЭС [Текст] / К.И. Исманалиев, Кулуева Ч.Р. // Вопросы экономических наук, № 3 (91) (Импакт -фактор - 0,099), 2018, -С.34-36

21. Исманалиев К.И. Агроөнөр жай комплексинин приоритеттүү багыттары жана аларды Евразиялык экономикалык интеграция шарттарында жөнгө салуунун механизмдери [Текст] / К.И. Исманалиев, Кулуева Ч.Р. // Вестник Международного Университета им. К.Ш. Токтомаматова. Спец. выпуск, том 1, часть 1, г. Жалал-Абад, 2018. –С. 77-81.

22. Исманалиев К.И. Экономические перспективы и проблемы агропромышленного комплекса в условиях Евразийской экономической интеграции [Текст] / К.И. Исманалиев, Кулуева Ч.Р. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана №2, (Импакт-фактор -0,155), 2018, -Бишкек, -С.135-137.

23. Исманалиев К.И. Государственная поддержка сельского хозяйства как фактор взаимной торговли в ЕАЭС [Текст] / К.И. Исманалиев, Кулуева Ч.Р. // Министерство Финансов Республики Узбекистан, ТГЭУ, Национальная ассоциация бухгалтеров и аудиторов Узбекистана. Сборник научных статей и тезисов. г. Ташкент, 9 декабря 2018 года.

Исманалиев Курманбек Искандаровичтин “Евразиялык экономикалык биримдик шартында агроөнөржай комплексинин өнүгүүсүнүн экономикалык көйгөйлөрү жана башкаруу механизмдери ” деген темада 08.00.05.-Экономика жана улуттук чарбаны башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: агрардык тармак, агрардык бизнес, органикалык продукция, айыл чарба тармагын санариптештирүү, ЕАЭБ, башкаруу механизмдери.

Изилдөөнүн объектиси: агрардык сектор жана анын өндүрүш чөйрөсү, айыл чарба продукциясынын рыногу, дыйкан жана фермердик чарбалар, айыл чарба ишканалары, айыл чарба техникасы, Кыргызстандын аймактарындагы айыл чарба кооперациялары жана калктын жеке чарбалары.

Изилдөөнүн предмети: агро-өнөржай комплексинин көйгөйлөрү жана Кыргыз Республикасынын аймактарынын материалдарына жана иштелмелерине, илимий изилдөөлөргө негизделген анын приоритеттүү багыттарын аныктоосу менен Евразиялык экономикалык биримдик шартында аймактардагы айыл чарбаны башкаруу механизми жана чет өлкөлүк тажрыйбаны колдонуу

Илимий изилдөөнүнү усулдары: экономикалык-статистикалык талдоо, салыштыруу ыкмалары, системалык талдоо, абстракттык-логикалык жана эксперттик баа берүүнүн усулдары, регрессия-корреляциялык усулу ж.б.у.с..

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн илимий жаңылыгы: ЕАЭБинин өнөктөш өлкөлөрдүн талаптарына ылайык ата мекендик агро-өнөр жай комплексин өнүктүрүү көйгөйлөрүн чечүүнү жөнгө салуу жана мамлекеттик рыноктук башкаруу механизмдерин теориялык жактан негиздөө болуп саналат.

Изилдөөнүн илимий жана практикалык мааниси: Изилдөөнүн негизги тыянактары жана натыйжалары Кыргызстандын аймактарында агро-өнөр жай өндүрүшүн узак мөөнөткө өнүктүрүү концепциясын иштеп чыгууга негиз болот. Илимий изилдөөнүн жыйынтыктарынын негизинде Ош областтык администрациясынын аймактарды өнүктүрүү бөлүмү тарабынан айыл чарба ишканаларынын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун көтөрүү максатында колдонулуп келет .

Пайдалануу даражасы. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары Ош облусунун агро-өнөр жай комплекстеринин чарба субъектилеринде, «Өзгөн күрүчү» Айыл чарба кооперациясында, ж.б. айыл чарба кооперацияларында сыноодон өтүп алардын практикалык ишмердүүлүгүндө колдонулуп жатат.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөнүн негизги жыйынтыктары агроөнөржай комплексинде, айыл чарба кооперативдеринде, айыл чарба ишканаларында, жогорку жана орто-кесипкөй окуу жайларында “Айыл чарба экономикасы”, “Улуттук экономика”, “Жаратылышты колдонуу экономикасы”, “Айыл-чарбада каржылык башкаруу” предметтери боюнча сабак окутуу процессинде колдонулат.

РЕЗЮМЕ

по диссертации Исманалиева Курманбека Искандаровича на тему:
«Экономические проблемы развития агропромышленного комплекса и механизмы управления в условиях Евразийского экономического союза»,
представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук
по специальности 08.00.05.–Экономика и управление народным хозяйством

Ключевые слова: аграрный сектор, аграрный бизнес, органическая продукция, цифровизация аграрного сектора, ЕАЭС, механизмы управления.

Объектом диссертационного исследования выступают агропромышленный сектор и сфера его производства, рынок сельскохозяйственной продукции, крестьянские и фермерские хозяйства, сельскохозяйственные предприятия, сельхозкооперации и ЛПХ населения регионов Кыргызстана.

Предметом исследования являются проблемы АПК и механизм управления сельским хозяйством в регионах страны республики в условиях Евразийского экономического союза с определением его приоритетов, основанных на научных исследованиях, разработках и материалах регионов Кыргызской Республики и использовании опыта зарубежных стран.

Методы исследования: методы сравнения, сопоставления, системный анализ, логический метод, метод экспертных оценок, корреляционный и др.

Научная новизна проведенного исследования заключается в теоретическом обосновании механизмов государственного и рыночного управления и регулирования в решении проблем в развитии отечественного АПК с учетом требований стран-партнеров ЕАЭС.

Научная и практическая значимость работы. Основные выводы и результаты исследования могут послужить основой для разработки концепции развития агропромышленного производства регионов Кыргызстана на долгосрочную перспективу. По результатам исследования подготовлены рекомендации и предложения, которые используются отделом регионального развития государственной администрации Ошской области для повышения эффективности хозяйствования сельхозорганизаций.

Степень использования. Основные результаты исследования апробированы и внедрены в практической деятельности хозяйствующих субъектов АПК Ошской области, СХК «Өзгөн күрүчү» и других сельхозкооперациях.

Область применения: предприятия АПК, сельхозкооперативы, высшие и средне-профессиональные учебные заведения при проведении занятий по дисциплинам «Экономика сельского хозяйства», «Национальная экономика», «Экономика природопользования», «Финансовый менеджмент в сельском хозяйстве» и др..

SUMMARY

on the dissertation of Ismanaliev Kurmanbek Iskandarovich on the topic: "Economic problems of the development of the agro-industrial complex and management mechanisms in the conditions of the Eurasian Economic Union" submitted for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.05. - Economics and Management of National Economy

Keywords: agrarian sector, agrarian business, organic products, digitization of agrarian sector, EAEU, management mechanisms.

The object of the dissertation research is the agro-industrial sector and the sphere of its production, the market for agricultural products, peasant and farm enterprises, agricultural enterprises, agricultural cooperation and PSF of the population of the regions of Kyrgyzstan.

The subject of the research is the problems of the agro-industrial complex and the mechanism of agricultural management in the country's regions in the context of the Eurasian Economic Union with the definition of its priorities based on scientific research, developments and materials of the regions of the Kyrgyz Republic and using the experience of foreign countries.

Research methods: methods of comparison, comparison, system analysis, logic method, expert estimation method, correlation method, etc.

The scientific novelty of the study lies in the theoretical substantiation of the mechanisms of state and market management and regulation in solving problems in the development of the domestic agro-industrial complex, taking into account the requirements of the EAEU partner countries.

The scientific and practical significance of the work. The main conclusions and results of the study can serve as the basis for the development of a concept for the development of agro-industrial production in the regions of Kyrgyzstan for the long term. According to the results of the study, recommendations and proposals were prepared, which are used by the agriculture department of the Osh region to increase the efficiency of managing agricultural organizations.

Degree of use. The main results of the study were tested and implemented in the practice of economic entities of the agro-industrial complex of the Osh region, the OzgonKuruchu SCC and other agricultural cooperatives.

Scope: enterprises of agro-industrial complex, agricultural cooperatives, higher and secondary vocational schools during classes in the disciplines "Agricultural Economics", "National Economy", "Environmental Economics", "Financial Management in Agriculture" and others.

Басууга берилди: 11.03.2019-жыл
Формат 60x84 1/16.

Көлөмү: 1,5 б.т.
Нускасы 100 даана.

Ош Мамлекеттик Университетинин “Билим” басмаканасында басылды